

Misjon som med- og motkultur under kulturimperialismen

TORSTEIN JØRGENSEN

Vestlige kristne misjonærens opptreden og innsats utenfor Europa i de to siste århundrer har etter hvert blitt gjenstand for adskillig oppmerksomhet. Akademiske fagmiljøer av ulik type har de siste årtiene rettet blikkene sine mot misjonsbevegelsen. Som historisk fenomen er bevegelsen interessant i seg selv, men ikke minst er det de skriftlige kilder som misjonærene produserte, som flere og flere nå finner verdifulle. På en rekke steder og i en rekke perioder var vestlige misjonærer nemlig de eneste som skrev. Deres observasjoner festet til papir fra samfunn som selv ikke produserte tekster, er derfor i mange tilfelle helt enestående kilder.

Men hvem var så egentlig de hundrevis av menn og kvinner som brøt opp fra hjemmene sine for å utføre det de kalte ”en evangeliets tjeneste” i andre verdensdeler? Hva var det som motiverte dem? Hvilke resultater oppnådde de? Og hvilken historiske rolle kan vi med nåtidens briller påvise at de har spilt i de samfunn de kom til, og i dem de forlot? I denne artikkelen vil vi kaste et blikk på misjonsbevegelsen og gi noen synspunkter på hvilken rolle den spilte som med- og motkultur i det veldige påtrykk som vestlige samfunn la på kulturer i andre deler av verden under den såkalte kolonialismens glansperiode på 1800-tallet. Vi vil særlig fokusere på den norske misjonsbevegelsen, men kombinere dette med et utblikk også mot bevegelsen internasjonalt.

En grunnleggende mangel på faktisk kunnskap?

Hvis man spør etter hva slags kunnskap man i Norge hadde om Afrika i det nittende århundre, og etter hvilke holdninger man hadde til afrikanere, vil man finne at litteraturen om dette er forholdsvis mager.¹ Men ved å dykke ned i misjonærenes egne kilder kan bildet gjøres mer fullstendig.

1 For skandinaviske forhold jfr. J. Simensen, *Norsk misjon og afrikanske samfunn: Sor Afrika ca. 1850-1900*, Trondheim 1984, T. Jørgensen, *Contact and Conflict: Norwegian Missionaries, the Zulu Kingdom, and the Gospel 1850-1873*, Solum Forlag, Oslo 1990, I.J.S. Mbaekwe, *The Images of Africa in Sweden before 1914: A study of six Types of Persuasive Ideas*, Ph.d. Lund 1979, Nordmenn i Afrika – Afrikanere i Norge, K.A. Kjerland/A. Bang (red.), Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke, Bergen 2002.

Før 1814 var de mulighetene folk flest i Norge hadde til kontakt med utlandet, nokså begrensede. Men i løpet av de neste tiårene skjedde store endringer både i Norge og ellers i Europa. Det regulerte standssamfunnet fra 1700-tallet ble snudd på hodet av den franske revolusjon og Napoleonskrigene, og erstattet av et nytt liberalistisk samfunn preget av idealene frihet, likhet og brorskap. Dette innebar nye muligheter for utenlandskontakt og for en helt ny sosial bredde i denne kontaktflaten. Dette åpnet nye kanaler for impulser utenfra, der haugianere og andre oppkomlinger og middelklassefolk var viktige aktører. Fremfor alt gjaldt dette nærliggende land som Storbritannia, Nederland, Tyskland og Frankrike ved siden av Danmark og Sverige. Med fjerntliggende land i helt andre deler av verden, var både kontakten og kunnskapen fremdeles svært så sporadisk. Hva Afrika angår, er et sitat fra Andreas Hauge, den første redaktøren av Norsk Missionstidende, illustrerende:

...vi kjende saare lidt til den da saa godt som kun dens Kyster hidtil ere befarne.²

Nå må det medgis at Hauges uttalelse selvsagt ikke reflekterer det totale bildet. Allerede før 1850 var det publisert reiseberetninger fra britiske, svenske og danske ekspedisjoner til det indre av Afrika.³ Men sitatet fra Hauge viser at slike beretninger ikke var særlig utbredt i Norge. Det kan også være verdt å merke seg at på det tidspunkt Hauge skrev disse ordene, var David Livingstones berømte utforskning av Afrikas indre fremdeles fremtid.

Ser vi på datidens almene skoleverk, var dette sett med dagens øyne svært mangelfullt. Først i 1827 fikk Norge en lov som påbød skolegang for alle fra syv- til tolvårsalder. Men for de aller fleste var skoletilbudet begrenset til noen ukers omgangsskole om sommeren.⁴ Fagene som ble undervist, var religion, lesning, skriving og regning. Det var ikke før med landsskoleloven av 1860 at elever flest i Norge fikk del i fag som historie, geografi og naturfag.⁵ Det er imidlertid av interesse å legge merke til at loven av 1827 la grunnen for nye lærerseminarer, og at dette etter hvert ble en rekrutteringskanal for norske misjonærer. Flere av studentene ved Misjonsskolen i Stavanger var utdannet som lærerseminarister før de ble misjonsstudenter.

På tross av at norske forbindelser med Afrika var nærmest ikke-eksisterende, og til tross for at skolesystemet ikke formidlet afrikakunnskap, innebar ikke dette at folk i Norge ikke hadde noe bilde av Afrika og afrikanere. Men det innebar at dette bildet baserte seg på antagelser og tro mer enn på faktisk kunnskap. I stor grad var det også preget av overdrivelser. De norske 1800-tallsmisjonærene var naturligvis barn av sin tid. Og tar man deres gjennomgående beskjedne sosiale bakgrunn i betraktning, kan man ikke

² *Norsk Missionstidende* 1(1845/46)122.

³ P. Curtin, *The Image of Africa: British Ideas and Actions 1780-1850*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin 1964, ss.15-18, 292f, H.A.C. Cairns, *Prelude to Imperialism: British Reactions to Central African Society 1840-1890*, Routledge & Kegan Paul, London 1965, s. 1.

⁴ I 1837 gav dette systemet omgangsskolegang til 87% av befolkningen, 8 % gikk i fast skole, mens 5 % ikke gikk i skole i det hele tatt. Systemet oppnådde ikke å lære mer enn ca. 20% av elevene å lese og skrive. F. Sejersted, *Den vanskelige frihet*, Oslo 1978 (Cappelens *Norges Historie* b. 10), s. 321.

⁵ H. Ytrehus, "Kunnskap gir makt", *Norges Kulturhistorie*, B. 4, Oslo 1980, ss. 171-94.

forvente helt andre oppfatninger hos dem enn de som rådet i samtiden. Men, som vi vil vise i det følgende, skilte misjonsbevegelsen seg på en del punkter markant ut. Dels inntok de mer moderate standpunkter, dels stod de for alternative oppfatninger. Og for å sette misjonsbevegelsens kunnskap og holdninger i historisk perspektiv må vi se noe nærmere på hvordan det stod til i den almene europeiske opinion frem mot midten av det nittende århundre.

En dominerende etnosentrisk selvbevissthet

I bunnen av europeernes holdninger til ikke-europeiske folk dominerte - gjennom hele 1800-tallet - en alment akseptert etnosentrisk tillit til at det var den europeiske kultur som befant seg på øverste nivå, og at dette gjaldt så å si alle livsområder som utdanning, vitenskap, teknikk, samfunnsordning og religion.⁶ Denne grunnleggende etnosentriske holdningen synes å ha nytt almen utbredelse som en fellesnevner for europeiske holdninger vis a vis andre kulturer. Den synes også å ha blitt sterkere utover i dette århundret, og de aktuelle oppfatninger som vokste frem av denne grunnholdningen, skulle komme til å vise seg ganske seiglivet.⁷ Den stadig økende strøm av informasjon om afrikanske samfunn som menneskene i Europa mottok utover i århundret, og som synes å ha blitt mottatt med stigende interesse i ulike grupperinger, ble derfor som et gjennomgående trekk vurdert mot en nærmest aksiomatisk tro på den vestlige verdens overlegenhet.⁸ Relativistiske tilnæringsmåter - i betydning av at kulturelle fenomen ble vurdert etter omstendigheter og kontekst - spilte en minimal rolle i attenhetretallets Europa. Et element av etnosentrisme vil naturligvis alltid gjøre seg gjeldende i interkulturell kommunikasjon. Men i Europa anno det nittende århundre var denne grunnholdningen ekstra tydelig. Og den satte selvsagt sitt preg også på de norske misjonærenes holdninger og adferd, dog med en del markerte variasjoner i forhold til den europeiske opinion generelt.

Rase og utvikling

Dersom man vil gi en forklaring på det motiverende grunnlaget for og den aktuelle form den europeiske etnosentrismen antok i det nittende århundre, er to saksfelt av særlig interesse. Det ene gjelder rasespørsmålet, det andre dreier seg om evolusjonsproblematikken, og de to henger igjen nøye sammen. De konkrete standpunkter som forskjellige opinionsgrupperinger inntok om afrikanere og deres levemåter, kan avledes fra en grunnleggende oppfatning vedrørende disse to punkter. Og når man fokuserer på misjonsbevegelsen, blir disse punktene særlig viktige ettersom det ikke minst var her misjonsgrupperingene inntok alternative standpunkter. Og deres alternative holdninger satte i neste omgang sitt preg på deres virksomhet og adferd som misjonærer.

Som allerede antydnet, satte en rekke europeiske vitenskapsmenn og oppdagere ut på ekspedisjoner til Afrika på slutten av 1700-tallet og begyn-

⁶ T. Jørgensen, 1990, s. 87.

⁷ I.J.S. Mbackwe, 1979, s. 154.

⁸ I.J.S. Mbackwe, 1979, s. 13.

nelsen av 1800-tallet. Særlig var man interessert i Vest Afrika, og Nigers kilder var et viktig søkemål. Dette var, og hadde lenge også vært, hovedområdet for den europeiske slavetrafikken til Amerika. Disse ekspedisjonene var drevet av opplysningstidens intense søk etter ny kunnskap. Og de var som regel sammensatt av deltagere fra flere videnskaper som geografer, etnografer, medisiner, botanikere og zoologer, mineraloger, filosofer og teologer.⁹ Mange av dem var eksperter på flere felt i pakt med tidens videnskapsideal.

Et ofte oversett trekk, men viktig å merke seg i denne sammenheng, er imidlertid at det til grunn for disse opplysningsmennenes nye interesse for fremmede folk og kulturer lå hva som ble omtalt som en polygenistisk teori om menneskehetens opphav.¹⁰ Teorien avskrev på ingen måte Gud som skaper, og var i så måte i god samtakt med tidens deistiske tenkemåte. Men i motsetning til mer tradisjonell kristen tankegang hevdet polygenismens talsmenn at de ulike folkerasene var blitt skapt ved forskjellige og adskilte skaperakter. Ut fra dette ideologiske ståstedet sluttet disse rasjonalistene videre til at deres oppdagelser av forskjelligheter fra dem selv hos afrikanske folk, fysiske og mentale, var opprinnelige, vedvarende og i overensstemmelse med Herrens vilje. Med den prestisje som fulgte med disse videnskapsfolkens akademiske posisjon, la disse teoriene grunnen for en ny grunnholdning som gradsinndelte jordens folkeraser ut fra helt overflatiske observasjoner av ytre trekk. Representanter for datidens opplysningsvidenskap hevdet i fullt alvor at europeere og afrikanere skilte seg fra hverandre ikke bare fysisk i hudfarve, men helt fundamentalt; i intellektuell kapasitet, i følelsesliv, i fruktbarhet, ja, endatil i graviditetsperiodens lengde.¹¹

Av dette fulgte en etter hvert temmelig fastlagt trinndelt klassifisering av jordens folk i henhold til rasemessige kriterier.¹² Det skulle si seg selv at disse teoriene ble hilst varmt velkommen av tilhengerne av slavehandelen som på denne måte skaffet seg ikke bare en ideologisk, men en samtidsmoderne videnskapelig basis for at slavehandel var i samsvar med naturen og dermed i henhold til Guds vilje.

Selv om de mer konservativt og pietistisk orienterte misjonskretsene delte samtidens etnosentriske grunnholdning, tok de skarp avstand fra polygenismen og dermed også de raseteoriene som fulgte i dens spor. Det innebar at i motsetning til disse angivelig moderne teoriene holdt misjonbevegelsen - sammen med andre evangelikale og mer konservativt orienterte ortodokse grupperinger innen kirkene - fast ved en nokså tradisjonell oppfatning av de bibelske skapelsesfortellingene.¹³ I nokså krass opposisjon til polygenistiske teorier holdt de standhaftig fast på en monogenistisk lære om alle menneskers ene og felles opphav.

Det ser særlig ut til å ha vært tre motiver som har vært bestemmende for at misjonsbevegelsen avviste de polygenistiske teoriene for gradering og klassifisering av menneskerasene. For det første støtte teoriene an mot deres grunnleggende bokstavelige oppfatning av Bibelens budskap om Guds éne og altomfattende skapelse av universet. For det andre utfordret teoriene deres faste forståelse av evangeliet som et alment budskap om frelse som kunne forstås og

⁹ P. Curtin, 1964, ss. 15-18.

¹⁰ P. Curtin, 1964, ss. 41-43, 382.

¹¹ E. Long, *A History of Jamaica*, London 1774, B. II, ss. 353-356

¹² H.A.C. Cairns, 1965, s.74.

¹³ I.J.S. Mbaekwe, 1979, s. 143, T. Jørgensen, 1990, s. 88.

bli trodd på av hele menneskeheten. Og for det tredje brøt de konsekvenser polygenismen medførte på etikkens område – som for eksempel ved at den ble brukt til å legalisere slavehandelen – med de etiske anvisninger misjonsbevegelsen leste ut av Bibelen.¹⁴ I England gjorde disse grupperingene, som var kjent som Exeter Hall-bevegelsen, seg sterkt gjeldende i 1830- og -40-årene. Avskaffelse av slaveriet var et hovedpunkt på deres dagsorden, og etterhvert ett av deres meritter.¹⁵ Lignende holdninger hadde tilsvarende opinionsgrupper også i Skandinavia.¹⁶

Når det gjelder opinionen i Norge er det av interesse å legge merke til at en av de første talsmenn for den nye misjonssaken så tidlig som i 1826 henledet oppmerksomheten mot:

... de arme Negre ... som ...lenge have været et Rov for Europæisk Vindesyge, idet Mennesker, døbte paa Christi Navn, kappedes om at slæbe deres uskyldige Medmen-nesker som Slagtoffere til Vestindiens Plantager, at de der skulde trælle sig tildøde for at pirre den Europæiske Gane.¹⁷

Misjonen blir videre fremstilt som en botsgjerning iverksatt for:

... at aftvætte disse vore uværdige Medchristnes Forbrydelse imod Afrikas ulykkelige Beboere.

Denne grunnleggende holdningen mot slaveri og grådig utnyttelse av afrikanere kjennetegnet den norske misjonsbevegelsen også i årtiene som fulgte¹⁸, og den ble satt ord på av misjonærene.¹⁹ Det er heller ingen tvil om at slavehandlerne betraktet forkynnelse av det kristne budskap for afrikanerne som en hindring for deres forehavender.

Mot midten av århundret ble de gamle polygenistiske teoriene fra rasjonalismens periode etterhvert avløst av mer moderne evolusjonsteorier.²⁰ Et iøyenfallende trekk ved disse pre-darwinistiske teoriene var at samtidig som de ble fremsatt med økt vitenskapelig troverdighet og følgelig også med økt tilslutning i videre kretser, hadde de en klar tendens til å utpeke rase som den viktigste årsaksfaktoren for å forklare de ulikheter i utviklingsnivå som man mente å påvise mellom folk og kulturer.²¹ Disse teoriene la i sin tid grunnen for at perioden 1840-1870 ble formende for senere rase-rangerende teorier og for de almene afrikanerstereotyper som skulle dominere europeisk opinion til langt

¹⁴ P. Curtin, 1964, ss. 32, 229f, H.A.C. Cairns, 1965, s. 150.

¹⁵ Jfr. P. Curtin, 1964, ss. 242f om R. Watsons og T.F. Buxtons antislaveriagitasjon om rasemessig likestilling.

¹⁶ I.J.S. Mbaekwe, 1979, s. 143.

¹⁷ J.W. Cappelen i Morgenbladet 12. juni 1826.

¹⁸ S.E. Jørgensen, *Et Skyldregister: Civiliserede Folkeslags Grusomheder mod lavstaaende Hedninger*, Det Norske Missionselskabs Forlag, Stavanger 1894.

¹⁹ O. Stavem, *Lys over det mørke fastland*, Det Norske Misjonsselskaps Forlag, Stavanger 1923, ss. 1f.

²⁰ W.H. Edwards, "Des caractères physiologique des races humaines", *Memoirs de la Societè Ethnologique* 1(1841), T. Hodgkin, "On the Importance of Studying and Preserving the Languages spoken by uncivilized Nations, with the View of Elucidating the Physical History of Man," *London and Edinburgh Philosophical Magazine* 7(1835)ss. 27-36, 94-106.

²¹ P. Curtin, 1964, 364, 378, 384.

inn på 1900-tallet. Også Charles Darwins epokegjørende bok, *The Aborigin of the Species*, fra 1859 bidro vesentlig til å forsterke idéen om en grunnleggende forskjell mellom folkerasene.

I forhold til disse evolusjonsorienterte og ganske rasistiske opinionstrendene kan det være verdt å notere at de mer tradisjonelt tenkende og bibelsk orienterte kristne kretsene, som også den protestantiske misjonsbevegelsen gjennomgående var en del av, på helt grunnleggende punkter markerte avvikende synspunkter. Konkrete forsøk på å avvise de videnskapelige nyfunnene ble også gjort.²²

Nå må det imidlertid med en gang tilføyes at også misjonsgrupperingene så på afrikanske samfunn og folk som tilbakestående i forhold til Europa og europeeren. Men i stedet for å vise til rasemessig underlegenhet pekte de på at afrikanske samfunn i sin nåværende tilstand ennå ikke var blitt opplyst av kristendommen.²³ Det finnes en rekke utsagn om dette også fra de norske misjonskildene fra denne tiden.²⁴ Av dette temmelig markante alternative syn fulgte også en annerledes vurdering av mulighetene for europeisk aktivitet blant afrikanerne. Det som særlig kjennetegnet de evangelikale og misjonsorienterte gruppene, var deres optimisme og urokkelige tiltro til evangeliets virkekraft til å skape rask endring og fremgang.²⁵ I den almene europeiske opinion, og særlig i de kretser som var preget av datidens evolusjonisme, var holdningen overfor afrikanere ganske passiv. Og denne passiviteten var igjen begrunnet i overbevisningen om at afrikanerne på deres utviklingsstadium ikke evnet å ta til seg europeernes avanserte sivilisasjon. Argumenter med samme begrunnelse ble også brukt mot misjonsvirksomheten som sådan ved at man hevdet at afrikanerne ikke hadde evne til å ta til seg en så høyutviklet religion som kristendommen.²⁶ Også norske misjonærer ble møtt med slike argumenter.²⁷

På den annen side må det understrekes at misjonsbevegelsens talsmenn ikke skilte seg nevneverdig ut fra andre europeere i sin avstandtagen fra en rekke afrikanske skikker og aktuelle adferdsmønstre. Skikker som brøt med en kristen livsoppfatning, ble nokså gjennomgående tatt avtand fra og sett på som uttrykk for at afrikanerne manglet noe som europeerne hadde. Det som var viktig for misjonsbevegelsen å betone, var en grunnleggende overbevisning om at afrikanerne, og alle jordens mennesker for den saks skyld, var fundamentalt og prinsipielt likeverdige med europeerne. Eller som H.A.C. Cairns har uttrykt det:

Christian universalism implied the spiritual equality of all mankind. The missionary, therefore, was not only dogmatic about the evil basis of many African customs; he was, in the face of criticism, equally dogmatic about the African spiritual potential....²⁸

²² J.C. Prichard, *Researches into the Physical History of Man*, Holston and Stoneman, London 1851.

²³ H.A.C. Cairns, 1965, s. 214.

²⁴ *Norske Missionstidende* 18(1863)160-70, 19(1864)125, 20(1865)94. Se også T. Jørgensen, 1990, kap. 3.2.2.5.

²⁵ H.A.C. Cairns, 1965, ss. 100, 214. F. Eks. S.-T. Pruen, *The Arab and the African*, London, 1891, ss. 298f.

²⁶ H.A.C. Cairns, 1965, ss. 206-08.

²⁷ Se T. Jørgensen, 1990, kap. 3.2.7.1.

²⁸ H.A.C. Cairns, 1965, s. 100.

De europeiske stereotypene

Ser man på den europeiske 1800-tallslitteraturen om Afrika under ett, legger man straks merke til en tydelig tendens til å uttrykke seg med klisjéer og stereotyper. Dette henger igjen selvsagt sammen med den åpenbare mangel på faktisk kunnskap og pålitelige informasjonskanaler som vi alt har berørt. Det kan dokumenteres at omtrent de samme stereotypene dominerte opinionen i land som England og Sverige. Og det er rimelig å anta at de var alment utbredt i det meste av Vesten.

Gjennomgående ser det ut til at de hyppigst forekommende stereotypene var av negativ art, som for eksempel når man omtalte afrikanerne som dovne, barnslige, upålitelige, ville, feige, overtroiske eller brutale.²⁹ Men det fantes også positive karakteristikk som høflige, godlynte, medfølende og sterke. Intellektuelt ble afrikanere sett på som underlegne i forhold til europeerne, mens de ble beskrevet som emosjonelt over-utviklede, hypersensitive og seksuelt overfokuserte.³⁰ Særlig er det grunn til å legge merke til at disse og lignende stereotyper, enten de var positive eller negative, bidro til å sementere en allerede utbredt oppfatning av europeisk overlegenhet. Og siden de jevnt over overensstemte med de førende trender i datidens videnskap, ble de gjennomgående sett på som uttrykk for sannhet.

Hva misjonsmiljøene angikk, er det ingen tvil om at også disse benyttet seg av klisjéaktige beskrivelser av afrikanere. Men i misjonslitteraturen er dette et mindre fremherskende trekk enn for eksempel i skolebøker, videnskapslitteraturen, reisebøker, trivillitteratur og presse. Og når man i disse miljøene gjorde bruk av stereotyper, valgte man gjerne de mildere formene snarere enn de som var sterke nedsettende. Barn-analogien er for eksempel påvist som en hyppig forekommende beskrivelse i misjonslitteraturen, mens man temmelig konsekvent avstod fra dyr-analogien. Denne siste forekommer imidlertid hyppig i annen litteratur.³¹ Et annet trekk var at klisjé-karakteristikkene i misjonslitteraturen hadde en tendens til å være religiøst og ikke evolusjonistisk motivert. I misjonærenes øyne bestod afrikanernes "mangel" i deres hedenskap, og ikke i evolusjonsmessig underlegenhet. Det er således i religiøse kategorier at man må tolke misjonærenes stereotyp-karakteristikk av afrikansk kultur som mørk, feilaktig og forvrengt.

Ulike typer kontaktflate

Imidlertid, etterhvert som europeernes aktivitet i Afrika økte på utover i århundret, viste et nytt forhold seg å være ganske så avgjørende for formingen av misjonærenes holdninger. For i motsetning til de fleste andre opinions-skapende grupper, var misjonærenes relasjoner til afrikanerne kjennetegnet av nærhet og varighet. Dette ble i sin tur reflektert i deres rapporter hjem til støttegruppene i Europa. Som det allerede skulle fremgå av hva vi har sagt

²⁹ P. Curtin, 1965, s. 223.

³⁰ I.J.S. Mbaekwe, 1979, ss. 93, 105.

³¹ I.J.S. Mbaekwe, 1979, 77-79, 93, 105-111.

ovenfor, var samtidens europeiske afrikaner-image temmelig grovkalibret uten særlige nyanser, og med en sterk tendens til å skjære alle afrikanere over en lest. Riktignok gjorde slike tendenser seg naturlig nok også gjeldende i misjonskretsene, men også her ordla man seg gjerne i religiøse ordelag. De almene karakteristikene finner man i misjonsbegelsens skrifter særlig nedfelt i mer høystemte programerklæringer om nødvendigheten av kristen misjon for å bringe lys og sann gudskunnskap til nye folkeslag.³² Men til forskjell fra andre Afrika-kilder finner man i misjonslitteraturen, og særlig i misjonærenes egne beretninger, også en sterk tendens til å omtale afrikanerne som individer – av og til ganske så detaljerte beskrivelser. Og disse var basert på nærkontakt og kjennskap.

Ser man på skriftlig ikke-misjonsrelatert materiale om det før-koloniale Øst-Afrika, viser det seg, som en historiker har uttrykt det:

... nesten umulig å etterspore mer enn en håndfull afrikanere som individer med personlige egenskaper og beskrivelser.³³

På denne bakgrunn er det interessant å konstatere at norske misjonærer i løp av deres virksomhet i Zululand før landet ble kolonisert av britene, omtaler mer enn 200 zuluere med navn og med mer eller mindre utfyllende beskrivelser av personlighet og livssituasjon. På denne måten ble leserne av misjonbladene forsynt med opplysninger som bidro til å nyansere det generelle bildet av afrikanere som ellers verserte i opinionen. For dem som leste misjonsberetningene mer regelmessig, var det slik at man nærmest etablerte et slags kjennsksforhold til et begrenset antall zuluere som i neste omgang utløste engasjement og omsorg. Dette gav seg utslag i brev og gaver som ble sendt fra misjonsinteresserte enkeltpersoner og foreninger i Norge til navngitte zuluere og deres familier. Navngitte zuluere var også gjenstand for misjonsvennernes bønner. Og tidvis innløp svarbrev fra zuluere til adressater i Norge.³⁴ Dette er et trekk som man ikke kan overse når det afrikanerbildet som ble tegnet av misjonsbevegelsen, skal beskrives. Et annet forhold som må noteres, er at i norsk sammenheng, hvor andre forbindelseslinjer til Afrika var langt svakere enn for eksempel i England og Holland, var misjonslitteraturens relative betydning større.

Oppsummerende merknader

For å summere opp vår lille gjennomgang i denne artikkelen av europeeres afrikaneroppfatning i det nittende århundre med tanke på å innplassere misjonsbevegelsen på opinionskartet, kan følgende punkter påvises som hovedtrekk:

For det første må det noteres at det generelle europeiske kunnskapsnivået om Afrika og afrikanere var svært lavt og bare i begrenset grad basert på verifiserbare fakta. I tillegg kom at de kunnskapene man innehadde, var farvet

³² Se for eksempel *Norsk Missionstidende* 1(1845/46)81-96.

³³ H.A.C. Cairns, 1965, s. 115.

³⁴ Se *Norsk Missionstidende* 16(1861)192-94, 204-206, 17(1862)43, 123f, 18(1863)184-86.

av en svært sterk og dominerende etnosentrisk orientering, noe som igjen la en fruktbar grobunn ikke bare for overforenklete, men i mange tilfeller også for direkte feilaktige og stereotypiserte karakteristikk. Disse generelle trekkene ser ut til å ha preget den europeiske opinion som helhet – inklusive misjonsbevegelsen og misjonærene.

Samtidig er det viktig at man innenfor dette helhetsbildet også ser nyansene. For misjonsbevegelsens del bestod ett av de nyanserende særtrekkene i at deres tilnærming til afrikanerne både i holdninger og adferd først og fremst var religiøst motivert. Dette gav dem en platform som gjorde at de på en del vesentlige punkter distanserte seg fra opinionen forøvrig og må kunne karakteriseres som en motkultur. Ikke minst gjaldt dette ulike rasjonalistiske og darwinistisk inspirerte rase-rangerende teorier som innplasserte afrikanere langt nede på evolusjonssstigen. Mot slike raseoppfatninger stod misjonsbevegelsens mer tradisjonelle bibelske forståelse av Guds éne skaperverk og av frelsesbudskapets universalitet som et sterkt ideologisk bolverk. Og det var på dette grunnlaget de i det hele tatt satte sine saker i verk. Og det var med utgangspunkt i en helt grunnleggende likhetstanke og i tiltro til Guds hjelp at de begrunnet sin tro på afrikanernes evner og muligheter og sin optimisme i virksomheten.

Litteratur

- Cappelen, J.W., "Indbydelse", *Morgenbladet* 8 (1826) Nr. 163, s. 2.
- Cairns, H.A.C., *Prelude to Imperialism: British Reactions to Central African Society 1840-1890*, Routledge & Kegan Paul, London 1965.
- Curtin, P., *The Image of Africa: British Ideas and Actions 1780-1850*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin 1964.
- Edwards, W.H., "Des caractères physiologiques des races humaines", *Memoirs de la Societè Ethnologique* 1 (1841).
- Hodgin, T., "On the Importance of Studying and Preserving the Languages spoken by uncivilized Nations, with the View of Elucidating the Physical History of Man," *London and Edinburgh Philosophical Magazine* 7 (1835), 27-36, 94-106.
- Jørgensen, S.E., *Et Skyldregister: Civiliserede Folkeslags Grusomheder mod lavtstaaende Hedninger*, Det Norske Missionselskabs Forlag, Stavanger 1894.
- Jørgensen, T. *Contact and Conflict: Norwegian Missionaries, the Zulu Kingdom, and the Gospel 1850-1873*, Solum, Oslo 1990.
- Long, E. *A History of Jamaica*, London 1774.
- Mbackwe, I.J.S. *The Images of Africa in Sweden before 1914: A Study of six Types of Persuasive Ideas*, Ph.d. Lund University, 1979.
- Nordmenn i Afrika – Afrikanere i Norge*, K.A. Kjerland/A. Bang (red.), Fagbokforlaget, Vigmostad & Bjørke, Bergen 2002.
- Norsk Missionstidende* (Diverse årganger.)
- Prichard, J.C., *Researches into the Physical History of Man*, Holston and Stoneman, London 1851.

- Pruen, S.-T., *The Arab and the African*, London 1891.
- Sejersted, F., *Den vanskelige fribet*, Cappelens Norgeshistorie B. 10, Oslo 1978.
- Simensen, J., *Norsk misjon og afrikanske samfunn: Sør Afrika ca. 1850-1900*, Tapir, Trondheim 1984.
- Stavem, O., *Lys over det mørke fastland*, Det Norske Misjonsselskaps Forlag, Stavanger 1923.
- Ytrehus, H., "Kunnskap gir makt", *Norges Kulturhistorie*, B. 4, Oslo 1980, 171-94.